

**KASHMIR SERIES OF TEXTS
AND STUDIES.**

No. XIV.

**THE
BHĀVOPAHĀRA**

**OF
CHAKRAPĀṆI NĀTHA
WITH COMMENTARY**

**BY
RAMYA DEVA BHATṬA.
EDITED WITH NOTES**

**BY
MAHĀMAHOPĀDHYĀYA PAṆḌIT MUKUNDA RĀMA SHĀSTRĪ,
OFFICER-IN-CHARGE RESEARCH DEPARTMENT,
JAMMU AND KASHMIR STATE,
SRINAGAR.**

**PUBLISHED UNDER THE AUTHORITY OF THE GOVERNMENT
OF HIS HIGHNESS LIEUT.-GENERAL MAHĀRĀJA
SIR PRATĀP SINGH SĀHIB BAHĀDUR,
G. C. S. I., G. C. I. E.,
MAHĀRĀJA OF JAMMU AND KASHMIR STATE.**

BOMBAY :

**PRINTED AT THE "TATVA-VIVECHAKA" PRESS.
1918.**

(All rights reserved.)

श्रीमच्छ्रीकण्ठनाथप्रभृतिगुरुवरादिष्टसन्नीतिमार्गो
लब्ध्वा यत्रैव सम्यक्पटिमनि घटनामीश्वराद्वैतवादः ।
कश्मीरेभ्यः प्रसृत्य प्रकटपरिमलो रञ्जयन्सर्वदेश्यान्
देशेऽप्यस्मिन्नदृष्टो घुसृणविसरवत्स्तान्मुदे सज्जनानाम् ॥ १ ॥

तरत तरसा संसारार्द्धं विधत्त परे पदे
पदमविचलं नित्यालोकप्रमोदसुनिर्भरे ।
विमृशत शिवादिष्टाद्वैतावबोधसुधारसं
प्रसन्नविलसत्सद्युक्तयान्तःसपुल्लवदायिनम् ॥ २ ॥

ॐ

काश्मीर-संस्कृतग्रन्थावलिः ।

ग्रन्थाङ्कः १४

भावोपहारः

श्रीमच्छक्रपाणिनाथविरचितः

श्रीमदाचार्य-भट्टरम्यदेवविरचितविवरणोपेतः

श्रीभारतधर्ममार्तण्ड-कश्मीरमहाराज-

श्रीप्रतापसिंहवर-प्रतिष्ठापिते

प्रज्ञविद्याप्रकाश-(रिसर्च) कार्यालये

तदध्यक्ष-महामहोपाध्याय-पण्डित-मुकुन्दराम-शास्त्रिणा

उद्दिष्टकार्यालयस्थेतरपण्डितसहायेन

संगृह्य, संशोधन-पर्यायाङ्कन-विवरणादिसंस्करणोत्तरं

पाश्चात्यविद्वत्परिषत्संमताधुनिकमुगमशुद्धरीत्युपन्यासादिसंस्कारैः परिष्कृत्य

मुद्रय्यां

तत्त्वविवेचकाख्य-मुद्रणालये मुद्रापयित्वा प्रकाश्यमुपनीतः

संवत् १९७५

खेस्ताब्दः १९१८

काश्मीर-श्रीनगर

अस्य ग्रन्थस्य सर्वे प्रकाशन-मुद्रापणाधिकाराः प्रोक्तमहाराजवर्यैः
स्वायत्तीकृताः सन्ति)

Printed by
Bhiwaji Hari Shinde at the "Tatva-Vivechaka" Press,
Nos. 1, 2, 3, Khetwadi Back Road, Bombay;
and Published by
the Research Department, Srinagar, Kashmir.

ओं नमोऽनन्तशक्तये शिवाय ।

अथ

भावोपहारः

श्रीमच्चक्रपाणिनाथविरचितः

श्रीभट्टज्योत्स्नादेवात्मजभट्टरम्यदेवान्चार्यविरचितविवरणोपेतः ।

स्वविमर्शविकचकानन-

समुन्मिषद्विषयकुसुमसंतत्या ।

करणेश्वरीभिरभितः

समर्चितो बोधभैरवो जयति ॥ १ ॥

विमर्शमय्या निजशक्तिदेव्या

विश्वप्रथाभैरवकुसुमपूजः ।

जयत्यकामोदितरश्मिरूप-

स्वशक्तिपुष्पात्मजचक्रनाथः ॥ २ ॥

क्रमाक्रमक्रियाक्रान्ति-

व्यतिक्रमनिकुन्तनम् ।

देवं चक्रं श्रये क्रीडा-

क्रोडीकृतकृतान्तकम् ॥ ३ ॥

पं० ८ ख० पु० पुष्पाकरेति पाठः ।

इह हि निरुत्तरनिर्निकेतनावटविटङ्कसंकलित-
 सकलकलनाकुलं परमभैरवचक्रेश्वरसतत्त्वमवाच्य-
 वाचकमवर्णनिर्वर्णनमनाद्यनन्तमन्तर्बहीरूपमपू-
 ज्यपूजकमपि प्रसरदाद्योद्यन्तृतावतारक्रमावता-
 रितपञ्चवाहप्रपञ्चमयाकृत्रिमपूज्यपूजकक्रमेण प्रो-
 त्स्फुरति इति रीतिरविगीतसुखसंप्रदायसरणि-
 समनुगतसर्वागमान्तरधुमधुमायमानश्रीविज्ञान-
 भैरवादिषु स्वकण्ठेनैव भगवता निर्णीता, श्रीस्व-
 तन्नभट्टारकादिषु च 'अकृत्वा मानसं यागम्' इत्या-
 दिवाक्यैर्ध्वनिता मानसयागातिरेकिणी सर्वभा-
 वोपहृतिः, तामैव भट्टारकपादाः स्तोत्रमुखेन
 प्रकटयन्त आदिश्लोकेन आसूत्रयन्ति

ओं नमः सूर्यकलाजाल-
 कालदेहापहारिणे ।

पं० १ ख० पु० निर्निकेतसंकेतावटेति पाठः ।

पं० २ ख० पु० कुलपरभैरवेश्वरेति पाठः ।

पं० ६ ख० पु० रश्मिगीति इति पाठः ।

आधाराधेयपीठाय भवायाभवदायिने ॥ १ ॥

भवाय हेलामात्रोद्भावितभवाभवाय नमः ।
नम इति नमः-शब्दगतवर्णद्वयवित्यासेन चतु-
र्थ्यन्तपदावेदिततत्स्वरूपसर्वावेदननयेन उन्मनी-
भावः तत्समाविष्टेन सूचितः, तेन तत्र मनो
विलापयामि इत्यर्थः । कालदेहं वा कालविक-
ल्पनोल्लासिकामीहां वा सूर्यकलाजालेन द्वाद-
शात्मकमरीचिचयेन योऽपहरतीति तच्छीलोऽ-
यमक्रमपदेन दर्शितः, सूरीनामकलाजालेन मध्य-
मधामानुवेधेन भावाभावभूम्युलङ्घनात्मना का-
लदेहापहारी महाहङ्कारात्मकमहाकालदेहमपहर्तुं
शीलं यस्य स तथोक्तः । तदुक्तं

‘कालीं महाकालमलंग्रसन्तीम्’

इत्यादि । ततश्च सूर्यकलाजालेन वा सूर्यकला-
जालमेव वा कालदेहमपहरति इति अलंग्रासम-

हौघः प्रकटितः, न ह्यक्रमानाख्यपरचिच्चक्रेश्वरी-
समुदये कालो नाम कश्चित् उपपद्यते । तदुक्तं
मयैवाक्रमकल्लोलकारिकासु

‘कालः कालेन काल्यश्चेत्कालः काल्येत केन वा ।

अकाल्य एव कालश्चेत्काल्य एव तथा न किम् ॥

मृत्युः स्फुरत्प्रकाशान्तर्निर्णीतो निगिरेत्कथम् ।

अस्फुरन्नप्रकाशत्वान्नान्तर्ग्राह्योऽथ वा न किम् ॥’

इति । तथा आधाराधेयौ षडध्वतदुर्तीर्णरूपौ
भवाभवौ तत्स्थस्यैवास्य, उद्योगावभासचर्वणवि-
लापनतदुत्तरकृत्ययोगात् पीठ इव पीठो यस्य
‘आधारध्येयपीठाय’ इति तु पाठे आधारे ध्येया
शक्तिरेव तदधिष्ठानेन साधिष्ठानत्वात् पीठो यस्य
तस्मै भवाय, अभवदायिने अशिवपरिखण्डनाय
मोक्षप्रदाय वा नमः इत्यनेन कालदेहापहारिणा
आधाराधेयपीठत्वप्रतिपादनेन सर्वात्मसात्करण-
लक्षणः सततोदितोऽकृत्रिमपूजानय उदङ्कितः ।
अत्र अपहारिपदेन संहार उक्तः, पीठपदेन स्थि-
तिक्रमो, भवपदेन सृष्टिः, इत्यक्रमौघः सृष्टिपर्यव-

सानेन अनेन श्लोकेन चर्चितः । चतुर्थस्य सक-
लक्रमाक्रमभित्तिभूतत्वात् पृथक् अनभिधान-
मेव ॥ १ ॥

अथ स्थितिप्रधानसृष्टिसंहारपरिघटनेन द्वि-
तीयं पूजाक्रमं दर्शयति

नमः शिशुनिशाकान्त-
कलाकमलमालिने ।

परमानन्ददेहाय

शिवायाव्यक्तमूर्तये ॥ २ ॥

अव्यक्ता भवाभवस्थितिप्राधान्यात् उदङ्क-
त्वेन अप्रकटिता मूर्तिर्यस्य तस्मै शिवाय महत्या-
वेशेऽपि अपरिभ्रंशशीलाय । नम इति व्याख्या-
तम् । शिशुतया आद्या भेदस्वभावेन स्थिता या-
इयं निशाकान्तस्य कालरात्रीरमणस्य परभैरवस्य
कलनात् कला सैव अघोरघोराघोरातिघोरावर-

पं० १० ख० पु० अटङ्कत्वेनेति पाठः ।

पं० ११ क० पु० आद्योद्भवस्वभावेनेति पाठः ।

णत्रयोपेतवर्गाष्टकदललालिता, सैव कमलं तन्मालिने तदाधाराय तदाधेयाय वा । निशाकान्तकला संहारदेवी, तथा चास्मत्पुत्रः

‘ शिव शिवासनमूर्ध्नि सदा स्थिता
विगतकालकलाकलनाक्रमा ।
कृशतया कृशिमव्यपलापिनी
जयति कापि कला विगतक्रमा ॥ ’

इति । वाजसनेयभट्टारिकायामपि

‘ अवधूता निराचारा सर्वभूतान्तरे स्थिता ।
क्रीडत्यात्ममयैर्भाविर्बालः क्रीडनकैरिव ॥
प्रबुद्धपूर्णभावाभ्यां विभज्यात्मानमात्मना ।
अप्रबुद्धप्रबुद्धेन क्रीडार्थं भावयेद्भृशम् ॥ ’

इति । मालिने धारिणे इति स्थितिः । आनन्ददेहाय इति सृष्टिः तस्या आनन्दरूपत्वात्, अव्यक्तमूर्तये इति संहारः । अयमपि सततसिद्ध एव पूजाक्रमः ॥ २ ॥

पं० १ ख० पु० लालितमिति पाठः ।

पं० २ ख० पु० भावान्तरस्थिता इति ।

पं० १२ ख० पु० भावयेत्स्वयमिति पाठः ।

अथ गुणीभूतसृष्टिस्थितिरूपतृतीयचक्राक्रम-
पूजां प्रतिजानीते

नमः पाशौघसंघट्ट-
लयविश्लेषकारिणे ।

मन्त्रगर्भोदरस्थाय
हराय परमात्मने ॥ ३ ॥

पाशानाम्—आणवमायीयकार्मिकाणां मला-
नामोघः तस्य संघट्टः अहेतुकेन केनापि क्रमेण
उल्लासः, तेन वा तत्र वा तस्य वा योऽयं लयः,
तथा विश्लेषः पृथग्भावस्तत्करणशीलत्वेन वर्तमा-
नाय सदा त्रितयकारित्वान्नान्तरीयकं तिरोधाना-
नुग्रहकारित्वं ध्वनितम् । मन्त्रगर्भोदरस्थाय इत्यत्र
त्रिधा गुर्वाम्नायः—मन्त्रा वर्णरूपा गर्भे यस्याः सा
मालिनी मन्त्रगर्भा तदन्तर्गता तस्या उदरे वाच्य-
त्वेन अभ्यन्तरे तिष्ठति इति स तथा, अथ वा
मन्त्राणां गर्भो मन्त्रगर्भः तदन्तर्गतः प्रथमस्वरः

तस्य उदरम् उत्तरपक्षप्रतिक्षेपेण मध्यमकला तुल्य-
 धरूपा तत्र स्थिता, अथ वा मननत्राणधर्मित्वात्
 मरीचिषु स्थित्युदितासु मन्त्र इत्यादिरूपतया
 योऽयम् अनारावरावो रावसंघट्टकतया

‘ त्वामजामकृतपञ्चकारण-

द्रावणोद्गमरधामभैरवीम् ।

स्तौभ्यनाहतहतव्यतिक्रम-

स्फाररावकृतवीरघट्टनाम् ॥ ’

इत्याद्यस्मद्विरचिताकुलकौलिकात्रिशिकोक्तस्व-
 रूपः तस्य गर्भे गहनम् अवटरूपं तदुदरे तद्रमनि-
 कागम्ये धाम्नि तिष्ठति इति स तथोक्तः, सर्वत्र
 चात्र आद्यभट्टारकोपदेश एव विराजते तस्यैव
 परमात्मत्वात्, अत एवात्र भव-शिव-हर-शब्दैः
 श्लोकत्रयोदितसृष्ट्याद्युपदेशचरमस्य अनाख्यस्य
 सर्वान्तश्चारित्वमवागगोचरत्वात् सूचितमेव ।
 अत्र ओघसंघट्टशब्दाभ्यां सृष्टिस्थित्योः, हरश-
 ब्देन संहारस्य द्योतनेऽकृतका कापि पूजा निरू-
 पितैव ॥ ३ ॥

तदेवमनवच्छिन्नसततसिद्धनिरुपादामानन्ता-
नव धिकेस्वरूपभूतपूजासंभवे शम्भोर्निर्गुणस्य
अनन्तगुणस्य वोपचारैरान्तरेबीह्यैर्वा कायिकै-
र्वाचिकैर्मानसैर्वा पूजयितुमशक्यत्वात् कोऽयं
भावोपहारो नाम इत्याशङ्क्याह

यद्यपि त्वं गुणातीतो
वाकपतैरप्यगोचरः ।
तथाप्या हृदयात्स्तोतु-
मुद्यता वाक्सदा मम ॥ ४ ॥

अतिभक्तिरसावेश-
विवशा विश्वतो मुख ।
त्वत्प्रेरिता यतो नाथ
नापराधोऽस्ति मे क्वचित् ॥ ५ ॥

यद्यपि-तथापि-शब्दाभ्यामनुपपत्तावपि उप-
पत्तिं प्रकाशयन्नामनुपपत्तिरेव सर्वोपपत्तिरिति
२

कापि युक्तिरुक्ता, तथाहि गुणातीतोऽपि तस्यैव
विषयोऽपि तदुल्लासितेन केनापि दुर्घटघटनान-
येनार्वाचीनभूमिमूर्तित्वेन विषयधाम अश्रुते ।
तदुक्तं तपस्विप्रबोधनाथेन

‘ परतरतयापि रूपं

यद्यत्कलयामि तत्तदधरं ते ।

अधरतरापि न कलना

सा काचिद्यत्र न स्थितास्यभितः॥ ’

इति । आ हृदयात् आ परधाम्नः पश्यन्त्यादिरू-
पेण सदोदितापि वैस्वर्यात्मना त्वयैव एतेन आ-
द्यभट्टारकेण प्रकर्षेण ईरिता सती प्रसरति, इति
मम न कश्चित् अपराध इत्यहं तत्समावेशित
एवोदितः, यदि अहं नाम कश्चित् अन्यो भवेयं,
भवेत् नाम अपराधो, यदि परमपराधोऽपि अह-
मपि भवानपि एकमेव तत्त्वं, ततश्च कोऽपराध-
शब्दार्थः । तदुक्तं मयैव शिवरवस्तोत्रे

‘ अथ वा हृदम्बरगतेन

जनिनिधनहीनमूर्तिना ।

पं० ३ ख० पु० भूमिवर्तित्वेनेति पाठः ।

चन्द्रविमलमुकुटेन तुता-

वनुमोदिता मम मतिः प्रवर्तते ॥'

इति । अतिक्रान्ता भक्तिरसाविभागभूमिर्येन
तादृक् योऽयमावेशः सर्वतो-दिक्ततन्मयतोदयः
तेन विवशा विशिष्टा वशेव करेणुरिव निजबो-
धरसर्चवर्णसदावरणनिरावरणमदविधूर्णितत्वात्
विश्वतः सर्वतो मुखानि यस्य स तथा, इत्यनेन
एतदुक्तं भवति - न तत् वाच्यं कृत्यं वा किञ्चन
यत् त्वत्परिचर्चणचारुरूपतया न चकास्ति ।
ततश्च सुप्तप्रलापगालिदानादिभिरपि त्वमेव स्तू-
यसे इत्याह 'विश्वतो मुख' इति विश्वत आ मु-
खम् यस्य इति वा । पशुकुक्कुटादिमूर्तिपर्यन्तमस्य
आविर्भूतत्वमबाध्यमित्यर्थः । सर्वथापि अनुदि-
तानस्तमितापरिमितचिदेकधनमिति प्रतिपादि-
तम् ॥ ४ ॥ ५ ॥

त्वत्पादाब्जरजःपूत-

चिताभूतिविभूषितात् ।

पं० २ क० पु० ननु मतिः इति पाठः ।

गृहाण मत्तः श्रीकण्ठः

भावपूजामकृत्रिमाम् ॥ ६ ॥

श्रीविश्ववैचित्र्यशोभोद्भाविनी शक्तिः कण्ठे
अविभागधाम्नि यस्य तस्यामन्त्रणम्, गृहाण इति
संप्रदानसंप्रदेयतया त्वमेव स्फुरसि इति याञ्चार्था
अकृत्रिमशब्देन सूचिता । तव पादाः पिण्ड-
स्थादिभेदेन चतस्रोऽवस्थाः ता एव अब्जं तत्र
तदुल्लासितज्ञेयकार्यवस्तु विकल्परूपं, रञ्जनात्
रजः तेन पूता ततो वा पूता सद्व्यक्तिपरिपवनेन
क्षपिता या चिताभूतिः सर्वसंक्षयपरचिद्रूपा सर्वो-
द्भूतिरूपा वा तया विशिष्टायां भुवि उषितात्
प्रस्तोष्यमाणात् मत्तो मम सकाशात् त्वमपि
मत्तो निजानन्दनिर्भरो भावपूजाम् आत्मसा-
त्करोषीति ॥ ६ ॥

तामेव स्नानक्रमेण प्रस्तौति

हृत्पुष्कराख्ये स्नात्वान्त-
स्तीर्थे योगिनिषेविते ।

संबोधधौतवसनः

श्यामकण्ठं यजाम्यहम् ॥७॥

हृत्पुष्करं हृत्पद्मं तत्र बद्धलक्ष्यतया स्नात्वा स-
कलमलविधूननं विधाय, अथ वा हरतीति हृत्
संहारसंहारिणीरूपम्, एतदेव हृत्पुष्करं तीर्थं
सर्वचक्राणां तत्रैव परमविश्रान्तिलाभात्, तत्र
सर्वविशुद्धिमादाय योगिनोऽत्र पररश्मिरूपाः,
सम्यक् बोधः संबोधः तदेव धौतं सकलकालि-
काविशुद्धं वसनम् अशेषाच्छादकतया वर्तमानं
यस्य, इति सर्वोत्तीर्णसर्वमयतोक्तिः, श्यामकण्ठः
सर्वघट्टकमहातमिस्रारूपसंकलनधामात्मिका श्या-
मा कण्ठे गले यस्य । यथोक्तम्

‘पानाशनप्रसाधन-

संशुक्तसमस्तविश्वया शिवया ।

प्रलयोत्सवसरभसया

दृढमुपगूढं शिवं वन्दे ॥’ (उ० स्तो० १६-२९)

इति ॥ ७ ॥

अर्घपात्रमाह

प्रभूतभूतसंभूत-

शोणितैरर्घभाजनम् ।

क्रियते ते महाकाल-

कायकंकालकन्दले ॥ ८ ॥

प्रभौ व्यापके भैरवधाम्नि ऊतानि अनुस्यूतानि यानि भूतानि पञ्चात्मकशक्तिविवर्तभूतानि पृथिव्यादीनि, तत्र संभूतानि यानि शोणितानि तत्स्वरूपविगलनसमुदितचिद्रसरूपाणि, तैरर्घभाजनं महाविमर्शमयपूजनपात्रम् एकशक्तिशुक्तिविगलनरूपं सर्वेषामविकल्पभूम्यधिरोहविदारितविकल्पमयमहाकालकलेवरकरङ्ककपाले कालसंकर्षिणीधाममध्ये विधीयते इत्यलं रहस्योद्घाटनेन ॥ ८ ॥

यद्यद्विकल्पनाजालं

बाह्यार्थप्रतिपत्तये ।

तत्तद्वाराधिपकुलं

तव पूज्यं मनस्विभिः ॥९॥

बाह्यविषयाक्षेपकत्वात् मनोन्मनालक्षणं द्वारं
तद्वासि कुलं द्वाःस्थकुलं द्वाःस्थसमूहः, विकल्प-
रसा एव हि स्वरूपरसावेशद्रवणेन असंविभक्ता
बाह्यकक्ष्यासु क्षिपन्ति, तदनु चैवं मानितास्ते
स्वरूपनरपतिसमीपमर्पयन्ति, इति स्वशक्तिभा-
गावधानेन पूज्यं स्वीकृतमनस्कैः ॥ ९ ॥

अशेषावरणोन्मुक्त-

गुप्तसौषुप्तमण्डले ।

पूज्यसे नगजाकान्त !

ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ॥ १० ॥

चमनादबाह्यत्वेन अन्तरेव विमिचिमायमा-
नत्वात्, द्रवणाच्च बहिल्लोकयात्रात्मना प्रसरणात्,
तथा सुषु ऊरणात् इति चन्द्रशब्देन सूर्यशब्देन
च जाग्रत्स्वप्नयोर्ग्रहणम्, तयोर्ग्रहणे आत्मसात्क-

रणे सति, अशेषावरणैः सर्वोपाधिमिः, उन्मुक्ते
 गुप्तसौषुप्तमण्डले गुप्तं तिरोहितं सौषुप्तं मण्डलं
 यत्र तस्मिन् तुरीये धाम्नि, नगजा अविचलकू-
 टस्थधामसमुल्लसिता शक्तिः तस्याः कान्तः
 विश्रामधामन्, पूज्यसे सततं संबोधनेनानुभूयसे
 ॥ १० ॥

हानादानोदयारम्भ-

सदसद्विभ्रमोज्झितम् ।

ज्ञप्तिमात्रप्रतिष्ठान-

मासनं त्रिजगत्पते ॥ ११ ॥

त्यागग्रहोद्गमक्रियाभावाभावविकल्पनिर्मुक्तम्
 अत एव मातृमानमेयोल्लङ्घनेन प्रमितिमात्रं
 निर्विशेषेण फलरूपमासनमुपलक्षणतया तस्यापि
 सापेक्षत्वात् तदपि उल्लङ्घितवतोऽव्यपदेश्यस्य
 तव, ते निवेद्यत इति पाठे निवेद्यते निःशेषेण वेद्यते
 तद्भावेन अनुभूयते, त्रिजगतो मातृमानमेयलक्ष-

णस्य अधिष्ठातः! हानादानादिपदार्थषट्कनिर्देश-
त्वानपेक्षमासनं सूचितम् ॥ ११ ॥

मूर्तिदानमनाभास-

शक्तिभासोपवृंहितम् ।

तुर्यपीठप्रतिष्ठानं

वितरामि जगत्पते ॥ १२ ॥

उपवृंहितम् उपवृंहणम्, बाह्यावभासरहिता-
नवच्छिन्नचमत्कारसारशक्त्यवभासरूपं, मूर्तेः
मूर्छितसतत्त्वस्य किञ्चिदुच्छूनतात्मनः पारिपू-
र्ण्योल्लेखस्य दानं, वितरामि विमृशामि, पूर्णाह-
न्तया च परपदनिविष्टम् ॥ १२ ॥

दिक्कालदेशकलना-

कलङ्कोज्झितचेतसः ।

कः करोति बुधः स्थाणो-

राह्वानादिविसर्जनम् ॥ १३ ॥

स्थाणोः स्थास्रोरप्रचलितसर्वगतचिन्मात्रव-
पुपः पृथक् दिग्देशकालपरिगणनकल्पनाभावात्
आह्वानोपक्रमं विसर्जनमवगततत्त्वः कः करोति,
व्यतिरिक्तदेशकालसंभवे हि कस्यचिदानयनं कुत्र-
चित् प्रहाणं संभाव्येत, इह तु सर्वस्यैव तन्म-
यत्वात् कस्याह्वानं कुत आह्वानं, कस्य विसर्जनं
कुत्र च विसर्जनमिति तत्समावेशेनैव सर्वसंस-
क्तिरुक्ता ॥ १३ ॥

सूर्यशीतांशुनेत्राभ्यां
मथित्वा शक्तिवारिधिम् ।
परामृतरसाभ्यङ्गं
शिवाय विनिवेदये ॥ १४ ॥

अभ्यज्यते अनभिव्यक्तमपि व्यक्तिमानीयते
सृष्टिक्रमावद्योतिता येन सोऽभ्यङ्गः उपस्नेहकः,
नेत्रे प्रथमसूत्रेऽपि ॥ १४ ॥

इन्द्रियेष्विन्द्रियार्थेषु
 रागलोभानुयायिषु ।
 निःस्नेहत्वं प्रभुत्वं च
 रूक्षमुद्वर्तनं तव ॥ १५ ॥

इन्द्रियार्थेषु शब्दस्पर्शरूपरसगन्धेषु विषयभू-
 तेषु, इन्द्रियेषु रागलोभानुयायिषु सत्सु इति व्यधि-
 करणे सप्तम्यौ, निःस्नेहत्वं प्रभुत्वं चात्यन्तायुक्ति-
 रनभिष्वङ्गस्तदधिष्ठातृत्वेन वा स्फुरणम्

‘बुद्धवत्सर्वरागी स्यात्सर्वद्वेष्योऽथ भैरवः ।’

इति न्यायेन उद्वर्तनमशेषवासनोन्मूलनम् ॥ १५ ॥

संशोध्यानच्छकलया
 बैन्धवं तीर्थमञ्जसा ।
 तद्विरामरसस्नानं
 देयं चन्द्रार्धमौलये ॥ १६ ॥

महानादाद्यकलावचूलाय षोडशस्वररूपकला-

पं० १५ ख० पु० षोडशांशरूपकलाकलापारम्भकावर्णशिरोऽङ्गशेति

पाठः ।

कलापारम्भाद्यवर्णरूपशिरोङ्कुशरूपया अनच्छक-
लया बन्धवं तीर्थम् उभयशून्यविलरूपं संशोध्य
निर्ग्रन्थिवन्धं विधाय, निरोधनादनादान्तवर्ति-
परमवृप्तितालक्षणरसेन कार्यमभिषेचनम् ॥ १६ ॥

स्वप्रबोधाम्बरोदार-

विकसद्वस्त्रघर्षणम् ।

विनिवेश्य भवत्संवि-

द्विकिरान्विकिरामहे ॥ १७ ॥

स्वप्रबोधः स्वविमर्श एव अम्बरम् अनावर-
णत्वात् व्योम अत एवोदारमुद्भटं विकसत् सर्वा-
त्मतया प्रसरत् सोल्लासितकार्याच्छादकतया वस्त्रं
तेन घर्षणं प्रत्यावृत्तिनयेन स्वावधानं विधाय,
प्राप्ते महासामरस्ये, विगलितेषु द्वैतोदयमहासंत्रा-
सडम्भरेषु अस्वण्डितस्वावबोधनिर्मत्सरबलीन् सर्व-
तोदिकं क्षिपामः ॥ १७ ॥

ज्ञानज्ञेयपरित्याग-

नगानिर्झरविस्तृतम् ।

परमानन्ददं मेऽन्त-

स्तव पाद्यमनाविलम् ॥ १८ ॥

उभयोरपि सापेक्षत्वेन अनुपपद्यमानस्वरूप-
त्वात् जडाजडयोः त्रिष्वपि कालेषु चिदतिरेकेणा-
भाव एव अगमनात् अविचलत्वात् नगः तत्र
यो निर्झरो निर्गतो झरो वयोहानिरूपः कालः
यस्मात् तादृक्स्वरूपं ततः प्रवृत्तं परचमत्कार-
रूपं पाद्यम् 'झृष्-वयोहानौ' इत्यस्य झर इति
रूपम् 'ऋदोरप्' ॥ १८ ॥

अमन्दानन्दनिःष्यन्द-

स्पन्दमन्दिरकन्दरात् ।

गलत्कैवल्यसलिल-

मादत्स्वाचमनं विभो ॥ १९ ॥

गुणादिस्पन्दनिःष्यन्दिषु यत् सामान्यस्प-

न्दरूपम् अक्रमप्रकटितनिमेषान्मेषसृष्टिस्थिति-
 प्रकारम् ईषदुच्छूनतया किञ्चिच्चलनात्मकमपि
 तदेव मन्दिरं सर्वस्य प्रथमनिवासित्वात् अम-
 न्दोऽनवच्छिन्न आनन्दनिःष्यन्दोऽहमित्युल्लेख-
 चमत्कारप्रसरो यत्र तादृशस्पन्दमन्दिरस्य कन्द-
 रात् अगाधात् धाम्नः, उन्मिषदनन्यत्वरसरूपमा-
 चमनं गृहाण केवलयरसमपि संहर, इति कोऽपि
 बन्धमोक्षोत्तीर्णो नय उन्मीलितः 'मन्दरकन्द-
 रात्' इति वा पाठः ॥ १९ ॥

प्रक्षाल्य धारणाम्भोभि-

ग्रन्थिपञ्चकमौक्तिकम् ।

अनर्घ्यमर्घं पादेभ्यः

प्रयच्छामि वृषाकपे ॥ २० ॥

हे वृष स्वशक्तिरसवर्षणप्रवण! तथा अकपे
 अचपल - कृदस्थ! ग्रन्थिपञ्चकम् इन्धिका-दीपि-

का-रोचिका-मोचिका-ऊर्ध्वगालक्षणं, मनोग्रथ-
नात् धारणा वारुण्याद्या देशबन्धरूपाश्चित्तस्य
ता एव अम्भासि तैरष्टोत्तरशतसंख्यातान्तिकमु-
ख्यसंप्रदायसिद्धिभूमिकोलङ्घनक्रमेण अमलता-
मासाद्य, अनर्घ्यममूल्यम्—अतुल्यत्वात् ॥२०॥

तुरीयोद्यानविकस-

त्संवित्सौरभनिर्भरैः ।

गिरीश तिसृभिर्वाग्भिः

स्तुतिपुष्पैः प्रपूज्यसे ॥ २१ ॥

गिरि वाग्विषये ईश स्वामिन्, तुरीयोद्याने
परास्वरूपकानने विकसत् यदेतत् संवित्सौरभं
बोधामोदः तन्निर्भरैः, स्तुतिरूपैः पुष्पैः, तिसृभि-
र्वाग्भिः पूज्यसे । तत्र पश्यन्त्याः तावत् स्वरूपा-
व्यतिरिक्तान्तास्फुटतेदन्ताहन्तावभासपरमसाम-
रस्यरूपा स्तुतिः, मध्यमाया अपि ग्राह्यग्राह-
काकल्पकल्पनानल्पस्फुरत्तातात्पर्यपर्यवसितोऽपि

अविलुप्तस्वावभासस्तव स्तवस्तवकः, वैखर्यास्तु
 मौखर्येण स्फुटघटपटादिनटनलाम्पट्येऽपि सर्व-
 तोदिकप्रथितपरमेश्वररूपातिरेकिवाच्यान्तरविर-
 हात् सततमेव तदनुशंसैव कुसुमिता मिताभि-
 धाननिर्णयनिर्दलनतात्पर्यपर्यवसिता इत्युक्तं भवति
 ॥ २१ ॥

प्राणवह्निशिखास्त्रेण

भङ्गत्वा ब्रह्मविलं लसत् ।

धूपवर्तिनिभाभासो

धूपस्ते नगजाधव ॥ २२ ॥

प्राणोद्दीपिता येयं वह्निशिखा – आग्नेयधाम-
 कोटिः, सैव अस्तात् त्रायते इति अस्त्रम्, अथ वा
 निष्कलनाथोऽत्र उद्धृतः, तेनैव हिक्कापातोद्दीपि-
 तेन ग्रन्थिभेदनक्रमेण ब्रह्मग्रन्थिभेदात्, तत्र
 प्राणो 'ह' वह्निशिखारूपमस्त्रम् इत्यादि, सर्वप्र-

मेयजातं धूपयति सर्वं स्वपरिस्पन्देनाधिवासय-
तीति धूपः ॥ २२ ॥

अनाहता नदत्यन्त-
र्या गौर्धाम्नि परे परा ।
सा घण्टा वाद्यते शम्भो-
रग्रे ग्रन्थार्थगर्भिणी ॥ २३ ॥

अघंटसिदिति त्रोटयति इति अघण्टा, परा
प्रकृष्टा, ग्रन्थार्थगर्भिणी – अन्तरितसकलवाच्य-
वाचककलापा ॥ २३ ॥*

कन्दानलोल्लसच्छक्ति-
शिखां दीपशिखोपमाम् ।
उद्दीपयामि भगव-
न्मोहध्वान्तापनुत्तये ॥ २४ ॥

* अस्य पद्यस्य व्याख्यानमसमञ्जसं खण्डितपूर्वभागं च प्रतिभाति
द्वयोरादर्शपुस्तकयोस्तथादर्शनात् यथावदेवोपन्यस्तम् । [परे धाम्नि
द्वादशान्ते अन्तरस्फुटतया अनाहता स्वयमुच्चरन्ती या परा वाक् नदति,
सा घण्टा वाद्यते इत्यन्वयेन संगतः पदार्थः]

कन्दानलात् आधारमध्यधाम्नः उल्लसन्ती
शक्तिशिखा बिन्दुरूपा, तां शाक्तस्फारोद्दीपनात्
दीपरूपां नादसूचिशेखरमुद्रानुप्रवेशेन उद्दीप-
यामि ॥ २४ ॥

वृत्तित्यागामृतकला-
चन्द्रश्चन्द्रकिरीटिनः ।

समालम्भनवेवास्तु
मुमुक्षूणां विमुक्तये ॥ २५ ॥

प्रमाणविपर्ययविकल्पनिद्रास्मृतिवृत्तिप्रहाण-
परिशिष्टतदनुप्राणकाविनाशबोधधनसाररूपं स-
म्यक् आलम्भनं समालम्भनं, सर्वाच्छुरणात्
समालम्भकं वा तादृशा एव हि मुमुक्षवो मुच्य-
न्ते इति । तदुक्तमुत्पलदेवपादैः

‘ योऽविकल्पभिदमर्थमण्डलं
पश्यतीश निखिलं भवद्रष्टुः ।
स्वात्मपक्षपरिपूरिते जग-
त्यस्य नित्यसुखिनः कुतो भयम् ॥ ’

इति ॥ २५ ॥

नादशक्त्युदितं धाम
मलत्रयविवर्जितम् ।
उष्णीषमस्तु ते रुद्र
विद्रावितनभोऽर्गलम् ॥ २६ ॥

नादशक्तेः बिन्दूर्ध्वकलाया उदितम् उपरि-
गतं नादान्ततेजोव्यपदेश्यं प्रकाशकत्वात् धाम,
तदेव अवच्छेदहेतुना आणवादिना मलत्रयेण
विरहितम्, तथा विद्रावितनभोऽर्गलम् क्षपित-
परव्योमानुवेधनिरोधकग्रन्थिचक्रम्, उषणे विक-
ल्पप्लोषणे ईशम् उष्णीषमिति अक्षरसाम्येनापि
निरुक्तिः ॥ २६ ॥

भवद्भक्तिसुधासार-
संप्लावितहृदम्बुधेः ।
प्रोल्लसद्ब्रह्मकमल-
ममलं तेऽस्तु शेखरम् ॥ २७ ॥

पं० ६ ख० पु० नादान्तर्भेदेन व्यपदेश्यमिति पाठः ।

अनुग्रहशक्तिरूपभक्त्यमृतवर्षागाधीकृतहृत्समु-
द्रप्रतिभातब्रह्मपुण्डरीकं शिखान्तप्रान्तकोट्यवभा-
सनात् शेखरम् ॥ २७ ॥

बोधारविन्दसंदोहो

हर हारलता तव ।

नित्योदितान्तरव्याप्ति-

कला चन्द्रकला च ते ॥ २८ ॥

नानाकारकरणेश्वरीसमुपहतविषयोपहारहार-
लतावतस्तदैक्यसमापत्तिमहाकाशव्याप्तिरेवाह्ला-
दनदीप्तिधात्वर्थानुगमात् चन्द्रकला, तवेति चन्द्र-
कमलमीलननयः कोऽपि गुरुमुखरहस्यक्रम उद्दी-
पितः ॥ २८ ॥

आकृष्यार्ककरैः शाक्तै-

र्विश्वाकाशकुशेशयात् ।

चिच्चन्द्रामृतनिःष्यन्द-

मास्वादय जगत्पते ॥ २९ ॥

विश्वाकाशकुशेशयात् प्लावकरसयुक्त्या अखि-
लविगलनक्रमेण । तदुक्तं मया चक्रेश्वरभैरवाष्टके

‘भूतचतुष्टयकवलन-

दृष्टितनुगगनमप्यनुचण्डम् ।

परमाणुवत्प्रहीणं

यत्र नभस्तनुमः शैवम् ॥’

इति । शाक्तैर्कैरैर्महाकालसंकर्षिणीकिरणैः चिद्रू-
पचन्द्रपीयूषरसचर्वणेन चिन्नभसोऽपि उ.....

.....गतापादनानन्तरसकलधाम-
घटनात् घोराघोरघस्मररावारावविद्रावणचक्राति-
चक्रोत्तरमहारुफारमयमहामुद्राविद्रावणानुत्तरप-
रपरिस्पन्दसौन्दर्यावद्योतनेनामावस्यावासनावा-
सितः कोऽपि संप्रदाय उद्विद्धितः ॥ २९ ॥

मन्त्रं मनसि तच्छक्तौ

तां स्वधाम्नि सदोदिते ।

कृत्वा जपविधिं सम्यक्

शिवाय विनिवेदये ॥ ३० ॥

‘सहस्रो मानस’ इति नीत्या मन्त्रमनाहतस-
ततोच्चरदकुलभट्टारकाकारम्

‘आ गोपालाङ्गनाबालभ्लेच्छाः प्राकृतभाषिणः ।

अन्तर्जलचराः सत्त्वास्तेऽपि नित्यं ब्रुवन्ति तम् ॥’

इति प्राणात्मिककलांशांशिकास्थितसमस्ततिथि-
विषुवदयनपरिगमपूरपूरिताशेषजपफलमेकोच्चार-
विप्रसृताक्षमालाक्षमालोपरिगताद्यन्तकर्मरूपन्दमे-
रुपर्यावृत्तिदर्शितसृष्टिसंहारं मनसि अवधानमये
कृत्वा, तदपि मनः प्राप्तमन्त्रसामरस्यं शक्तौ प्रथ-
नप्रथमवीर्ये कृत्वा, शक्तिमपि निजमहिमनि
नित्यमपरित्यक्तसार्वभौम्यसर्वोत्तीर्णतातिरेकमहो-
दये सर्ववर्णानां शक्तिक्रमस्फुरिततत्तत्स्वरूपानु-
प्राणनेन स्वरूपलाभात् । तदुक्तम्

‘तदाकस्य बलं मन्त्राः’

इति । एवंविधं जपमकरणकरणेन निर्वर्त्य, शिवाय
स्वात्ममहेश्वरे तादर्थ्येन विशेषेण निरवशेषं बुद्धे
सम्यक्, इत्येवंविधमहावीर्यस्फारसामरस्यमयसत-

तोदितजपावधानातिरेकेण पशूनां जप उच्चरित-
प्रध्वंसिवर्णनिर्वर्त्यः, एतत्परमार्थतायामपि निर्वी-
र्यबीजतया न सम्यक्सिद्धिसाधनभावमश्रुत इति
उक्तं भवति ॥ ३० ॥

निःशेषार्थपरित्यागे

ग्रहणे वामितद्युते ।

अनाविलां परां व्याप्तिं

मुद्रां बध्नामि धूर्जटे ॥ ३१ ॥

धुनोति सर्वं, रंहति सर्वत्र, जनयति सर्वं,
टीकते सर्वत्र इति आगूरिताक्रमचतुष्टयार्थो धू-
र्जटिः । एतां लयोदयमुद्रामेकामपि पञ्चधा वक्ष्य-
माणनयेन स्फुरन्तीं बध्नामि आत्मसात्करोमि ।
अखिलार्थपरिहारे वा स्वीकारे वा अस्क्लनात्
अपरिच्छिन्नमहिमन्?, वेद्यवेदककालिकाभिः अक-
लुषिताम्, अकृत्रिममहाव्याप्तिमयीम् । इयमेव च
अन्तर्लक्ष्यबहिर्दृष्टिभावेन त्यागग्रहाभ्यां भैरवी,
अखिलास्वादचमत्कारस्फुरणाभ्यामपि त्यागग्रह-

विग्रहा लेलिहाना, सर्वपरिक्षपणेन च स्वावशेष-
मात्रेणापि त्यागग्रहात्मिकैव करङ्किणी, स्वरूपा-
क्षमतायामपि तद्भासगृध्रस्फुरत्तासारैव तद्रूपैव
क्रोधिनी, परव्योम्नि व्याप्त्युन्मिषासंजिहीर्षा-
त्मकोल्लासोपशमसाध्यैव खे चरतीति खेचरी इत्ये-
तल्लक्षणलक्षिततयैव सर्वमुद्राणामियमेकैव पञ्चधा
प्रसरन्ती तत्तद्वचनभेदैश्चर्व्यते चर्च्यते च ॥३१॥

शङ्कुलीकर्णयोर्बद्धा

यो रावोऽत्र विजृम्भते ।

तद्गीतमथ ते वाद्य-

माद्यसंपुटघट्टनात् ॥ ३२ ॥

श्रोत्रपुटिकाबन्धयोः योऽन्तर्निनदन्निव सामा-
न्यस्वरूपो योऽसौ, गीतं स एव, आद्यकन्दो-
भयपक्षसंकोचात् नानानाडीवेणुवने विचरन् उप-
जनितततघनसुषिरतारमन्द्रमध्यमभेदाङ्कुरितक-
लाप्रस्तारास्वृतचञ्चत्पुटचाषपुटपञ्चपाणिप्रमुख-

मुखरतरतारभेदो वाद्यभावं भजते । 'शङ्कुलीक-
र्णयोरन्तर' इति वा पाठः—गोलकतच्छक्त्योरे-
न्तरित्यर्थः । गोप्य इति पाठे भगवत आमन्त्रणम्
स्वप्रकाशत्वादनन्यप्रकाशय ! इत्यर्थः, शङ्कुलीक-
र्णयोराद्यसंपुटघट्टनात् यो रावस्तद्गीतमिति अ-
न्वीयते ॥ ३२ ॥

भवद्भावरसावेशा-

त्ताण्डुवाटुम्बरोद्धतः ।

मन्त्राध्वनि नदाम्यन्तः

किमु वाह्यार्थभावनैः ॥ ३३ ॥

त्वन्मयतोत्कर्षेषु शृङ्गारादिष्वपि रसेषु आवे-
शात्त्वदनुकारिविकीर्णनिजमरीचिमयकरकल्पित-
संकीर्णासंकीर्णपताकादिसमुद्बोधितभाववैभवाभि-
नयो भवाभवोद्धट्टनविघट्टनजवनिकाप्रवेशनिर्गम-
नाकम्पितस्वरूपोऽपि नृत्तमारभे, तदुक्तं मया
शिवरात्रिविचारवार्तिके

पं० १ क० पु० वाह्यभावमिति पाठः ।

पं० ७ ख० पु० भवन्नक्तिरस्येति, उम्बरोद्धत इति च पाठः ।

‘नित्यमात्तकरणक्रमोन्मिष-
 चित्रभावशतसंनिवेशिनीः ।
 निष्क्रियो निजमरीचिनर्तकी-
 नर्तयामि परनृत्तदेशिकः ॥’

इति । मन्त्राध्वनि ध्वनिधामनि गुप्तभाषणप्रवण-
 पश्यन्तीपदे, यद्वा वाच्यवाचकाध्वषट्कमध्यवर्ति-
 पञ्चमब्रमहिमनि, नदामि चिद्भैरवैकघनताप्रमोदेन
 गर्जामि । किं वराकैर्बाह्यविषयविकल्पातङ्कैः,
 इति पररसपरिवृत्तिमहोद्धारं प्रकटयति ‘न माम्य-
 न्तः किमु बाह्येऽत्र भौवने’ इति वा पाठः, तत्र
 न मामि न वर्ते किमु भौवने कलादीं अकलान्ते
 भुवनाध्वनि इत्यर्थः ॥ ३३ ॥

अखण्डमण्डलाकार-
 शिवताभावनाम्बरम् ।
 उपरिष्टान्मया शम्भो-
 र्वितानमुपकल्पितम् ॥ ३४ ॥

वितनोति सर्वं वितन्यते वा सर्वत इति
वितानम् ॥ ३४ ॥

रेचयित्वा करन्ध्रेण
भाचक्रं हृदयाम्बरात् ।
धार्यते धूर्जटेरग्रे
चारुचामरवन्मया ॥ ३५ ॥

प्रबुद्धकुण्डलिनीस्पष्टीभावभासुरमध्यमधामद-
ण्डानुप्रेरणप्रयत्नप्रसृतब्रह्मविलोत्कालितबैन्धवदी-
प्तिवृन्दं हृदयगगनप्रसृतं त्रिविधतापहारितया
चामरं धारयामि ॥ ३५ ॥

नासापुटकुटीकोटि-
विसृतैः प्रसृतैः पुरः ।
तालवृन्तैरिव विभो
वीज्यसे हंसमारुतैः ॥ ३६ ॥

विसृतैः प्रविष्टैः, प्रसृतैर्निर्गतैः, हंसमारुतैः
प्राणपवनैस्तालवृन्तैरिवोत्क्षेपकतुल्यैः ॥ ३६ ॥

सर्वातपविनिर्मुक्तं
 भवद्भक्तिसुधासितम् ।
 आतपत्रमथाम्माभि-
 धार्यते ते महाशय ॥ ३७ ॥

विषयासङ्गकलिलरहितं, त्वन्मयतामृतविमलं
 छत्रं धार्यते ॥ ३७ ॥

ममतामन्दुरात्यागा-
 बैलोक्याकर्षणक्षमः ।
 अहंकारतुरङ्गस्ते
 बाहनाय प्रकल्पितः ॥ ३८ ॥

भवनिरावरणविजययात्रोपक्रमे नियताहन्ता-
 ममतापरिक्षये पूर्णाहन्तात्मकोऽहङ्कारो हयस्त्व-
 दतिबाहनाय ॥ ३८ ॥

स्वसंविन्नन्दनानन्द-
 नागवल्लीदलोज्ज्वलम् ।

स्फुरत्स्पन्देन्दुसुरभि

ताम्बूलं ते निवेद्यते ॥ ३९ ॥

ताम्बूलं - ताम्रभवामूलम् अखिलोपरञ्जक-
त्वात्, निजबोधानन्दनन्दनोद्यानप्रफुल्लो, नागः
शारीरः पवनविशेषः तस्य वल्ली प्रथमप्राणोद्भेद-
शक्तिः तत्संपत्तिकासुन्दरम्, उद्गच्छदाद्येच्छाचि-
मिचिमिकाकर्पूरवासिता - उभयोरपि सर्वचम-
त्कारकत्वात् ॥ ३९ ॥

भोग्यभोक्तृविभेदोत्थ-

वासनेन्धनसंचयम् ।

अद्वैताग्रौ जुहोम्यन्तः

शांकरे श्रेयसां निधौ ॥ ४० ॥

भोग्यभोक्तृविभागतदुद्गतवासनादारुविसरम्
अविभागशम्भुधाम्नि सामरस्यं लम्बयामि ॥ ४० ॥

प्रकाशाकाशहस्ताभ्या-

मवलम्ब्योन्मनास्तुचम् ।

धर्माधर्मगलत्स्नेह-

पूर्णां बह्वौ जुहोम्यजे ॥ ४१ ॥

अजे सर्वादिसिद्धे पूर्वोदिते शिवधामहव्यभुजि
ग्राह्यग्राहकभेदवासनेन्धनदहनसमेधिते स्वरस-
विगलितप्रियाप्रियफलधर्माधर्मनिबद्धवासनाघृत-
पूर्णाहुतिं जुहोमि अविमर्शतद्विरामरूपसमनोन्म-
नापाणिभ्यां सूक्ष्मकरणशक्तितदुपरमाङ्गुलिपञ्च-
कोपशोभिताभ्यां तदुपरिवर्तनात् 'उन्मन्यन्ते
परः शिव' इति दृशा उन्मनासुचं परिगृह्य पूर्णां
जुहोमि, इति संक्षयप्रधानायामपि वृत्तौ अविलु-
प्तमेव पारिपूर्ण्यम्—इति पूर्णकृशदेवतैकात्म्यमयः
कोऽपि नयः प्रथितः । उक्तं च मयैवाकुलका-
लिकार्त्रिशिकायाम्

‘स्वानन्दतस्त्रिभुवनं कवलं विधाय

स्वात्मानमप्यतितरां समदा ग्रसन्ती ।

तृप्ता तथाप्यपस्विण्डितनित्यसिद्ध-

स्वातन्त्र्यपूर्णविभवा कृशमूर्तिरव्यात् ॥’

इति ॥ ४१ ॥

युष्मद्धाननिशानाथ-
किरणैरुपरञ्जितः ।
अन्तर्मानविधौ तेऽस्तु
चित्तचिन्तामणिर्मम ॥ ४२ ॥

बाह्यव्यावृत्तिविगमपूर्वकम् अन्तर्मननम् अ-
नन्यतया स्फुरणम् अन्तर्मानं तद्विधौ, त्वदनुभ-
वशशिप्रकाशविवशीकृतः, चित्तमेव चिन्तामणि-
र्भवत्समावेशेन तद्वदेव संकल्पमात्रेण सर्वसमुल्ला-
सात् ॥ ४२ ॥

मोक्षलक्ष्मीकराम्भोज-
पात्रे विन्यस्य संस्कृताम् ।
निवेदयामि भगवन्
प्राणसर्वस्वदक्षिणाम् ॥ ४३ ॥

प्राणा एव तेषां वा सर्वस्वम् आणवं स्वरूपं,
तत् निवेदयामि - मायीयपारिमित्याभासनिरास-
समुपलब्धसततसिद्धपरपारिपूर्णवृंहिततया निः-

शेषतो वेदयामि । मोक्षलक्ष्म्या भवौन्मुख्यपरावृ-
त्तायाः संविद्देव्याः कराम्भसि परमवीचिनिः-
ष्यन्दे जातं यत् पात्रं पातत्राणात्मकम् अवि-
लुप्तम् अवधानं, तदर्पितं कृत्वा, संस्कृतां कृतशा-
स्त्राचार्यसंप्रदायोपस्कराम् । तदेवं मायोपकल्पित-
तत्तदवच्छेदविच्छेदिक्रमाक्रमचक्रचारमहासामर-
स्यसमापत्तिप्रतिपादनेन यदेव 'नमः सूर्यकला'
इत्यादिना प्रक्रान्तं तदेव पर्यवसितम् ॥ ४३ ॥

संसारवारिधेः सन्तः

परं पारं तितीर्षवः ।

चन्द्रमौलेः श्रयन्तूच्चै-

भावपूजातरण्डकम् ॥ ४४ ॥

श्रयन्तु अवधानेन सेवन्ताम्, भावपूजामयं
तरण्डकं पोतम् ॥ ४४ ॥

इत्थमीशानचरण-

नुतेर्यत्समुपार्जितम् ।

पं० १५ ग० पु० ईशानचरणौ नुत्वा इति पाठः ।

श्रेयस्तेन जगत्कृत्स्नं

द्वेपदोपाद्विमुच्यताम् ॥ ४५ ॥

नियतदर्शनावग्रहग्रहसमुद्गतदर्शनान्तरनिर्भर्त्स-
नाखण्डनसमयलोपात् जगत विमुक्तमस्तु, निय-
तदर्शनहेवाकिता हि सर्वोदयविश्रामभूमिभूतपर-
तत्त्वपरिखण्डनत्वामरत्वात् सर्वस्यैव परः प्रकारः ।
तदुक्तं मया कृतान्ततान्तिशान्तिस्तवे

‘मायेयं बहुरूपतामुपगता नाना यथा ते विभो

विद्याप्येवमनन्तभेदग्रहणा नो चेत्कथं स्यादिदम् ।

नैःस्वाभाव्यगमेन केचन परे वैवित्तयतः केऽपि वा

सार्वान्म्येन परे तदुत्तरदशा मुक्ताः परे सर्वतः ॥’

इति । अद्वयद्वादशिकायामपि

‘यद्यतत्त्वपरिहारपूर्वकं

तत्त्वमेपि तदनत्त्वमेव हि ।

यद्यतत्त्वमथ तत्त्वमेव वा

तत्त्वमेव ननु तत्त्वमीदृशम् ॥’

इति ॥ ४५ ॥

पं० ६ ख० पु० संसारस्यैवापर इति पाठः ।

पं० १६ ख० न च तत्त्वमिति पाठः ।

(1)

स्तोत्रं गृहाण परमेश्वर विश्वसाक्षिन्
 मानावमानममतोज्झितचित्तवृत्तेः ।
 मत्तस्त्वदङ्घ्रियुगपीठनिलीनमौले-
 भस्मावगुण्ठिततनोर्नृकपालपाणेः४६

विश्वस्य साक्षी विश्वरूपो वा आमन्त्र्यते, मानाव-
 मानयोः ग्रहणाग्रहणयोः निष्प्रपञ्चप्रपञ्चयोः मम-
 तया उज्झिता चित्तवृत्तिर्यस्य तद्युक्ता वा त्यक्ता
 चित्तवृत्तिर्येन, अंहः पापं हरति इति, अहंकृदेव
 वा अङ्घ्रिः तद्युगम् अनावरणज्ञानक्रियारूपं तस्य
 पीठं परमशिवरूपं तत्र निलीनमौलेः प्रशान्तक-
 रणचन्द्रपञ्चककचितचित्तशेखरस्य, तथा भस्मना
 कारणपञ्चककञ्चुकोपचयप्लोपपरिशिष्टेन अखिल-
 भूतिहेतुना अवबोधभूतिविभवेन अवगुण्ठिता
 आच्छादिताः तनवः मिततया स्फुरन्तः सर्वभावा
 येन, नुः अणोर्यत्कपालं, कं महास्वातन्त्र्यरूपम्
 अनवच्छिन्नं ब्रह्म पालयति गोपायतीति नृकपालं

कर्परं तत् पाणौ एकस्मिन् उद्बुभूषामरीचिलक्षणे
मिततया इयत्तया तुलितं यस्य स तथोक्तः ४६

महापाशुपतोद्याने

कश्चिद्विश्रम्य तापसः ।

चक्रे चिच्चक्रनाथस्य

शम्भोर्भावनुतिं पराम् ॥ ४७ ॥

‘निरस्तशास्त्रार्थविकल्पजाला

देव्यः श्मशाने करवीरकाख्ये ।’

इति दृशा भस्मशब्दव्याख्यानवर्णितस्वरूपे महा-
पाशुपतोद्याने, भैरवाणां पशूनां पतिरकलित-
चिच्चक्रेश्वरात्मकः तदुद्याने तदूर्ध्व्याने सर्वाति-
शायिनि, विश्रम्य अनन्यतया प्रतिष्ठां प्राप्य, अत
एव कश्चित् अज्ञायमानपशुपरिकल्पितनियतसं-
ज्ञावच्छेदो, महति तपसि चित्समावेशमये भवः
तापसः चिच्चक्रनाथस्य

‘सर्वसंविन्नदीभेदाभिन्नविश्रामभूमये ।

नमः प्रमातृवपुषे शिवचैतन्यसिन्धवे ॥’

इत्यादिना राजानकोत्पलदेवनिर्वर्णितस्वरूपस्य
शम्भोः श्रेयःप्रभवस्य भावेन सर्वभावैक्यसमाप-
त्तिसमावेशमयेन नुतिं परां चक्रे, इति चक्रना-
थ-चक्रेशब्दाभ्यामात्मनः चक्रपाणिनाम द्योत-
यति ॥ ४७ ॥

‘ अदृष्टविग्रहागतं
मरीचिचक्रविस्तरम् ।
अनुग्रहैककारणं
नमाम्यहं गुरुकमम् ॥ ’

योगानन्दाभिधानद्विजवरवदनायातपीठेशिदेवी-
पादावद्योतिताङ्गमणयनजनितानन्तसोत्साहद्वर्पः ।
स्तोत्रे भावोपहारे विवरणमकरोद्रम्यदेवां द्विजन्मा
जन्माद्यायासभङ्गमवणमतिलसत्सद्गहस्योपदेशः ॥

इति श्रीचक्रपाणिनाथविरचिते भावोपहारस्तोत्रे विवरण समाप्तम्
कुन्तिस्तत्रभवद्गङ्गयोर्देवात्मज-भट्टश्रीरम्यदेवस्य ॥

सद्विद्यानां संश्रये ग्रन्थविद्वद्-

व्यूहे हासं कालवृत्त्योपयाते ।

तत्तत्सद्धर्मोद्दिधीर्षेकतान-

सत्प्रेक्षोजःशालिना कर्मवृत्त्यै ॥ १ ॥

श्रीमत्कश्मीराधिराजेन मुख्यै-

र्धर्मोद्युक्तैर्मन्त्रिभिः स्वैर्विवेच्य ।

प्रत्यष्टापि ज्ञानविज्ञानगर्भ-

ग्रन्थोद्धृत्यै मुख्यकार्यालयो यः ॥ २ ॥

तत्राजीवं निर्विशद्भिर्मुकुन्द-

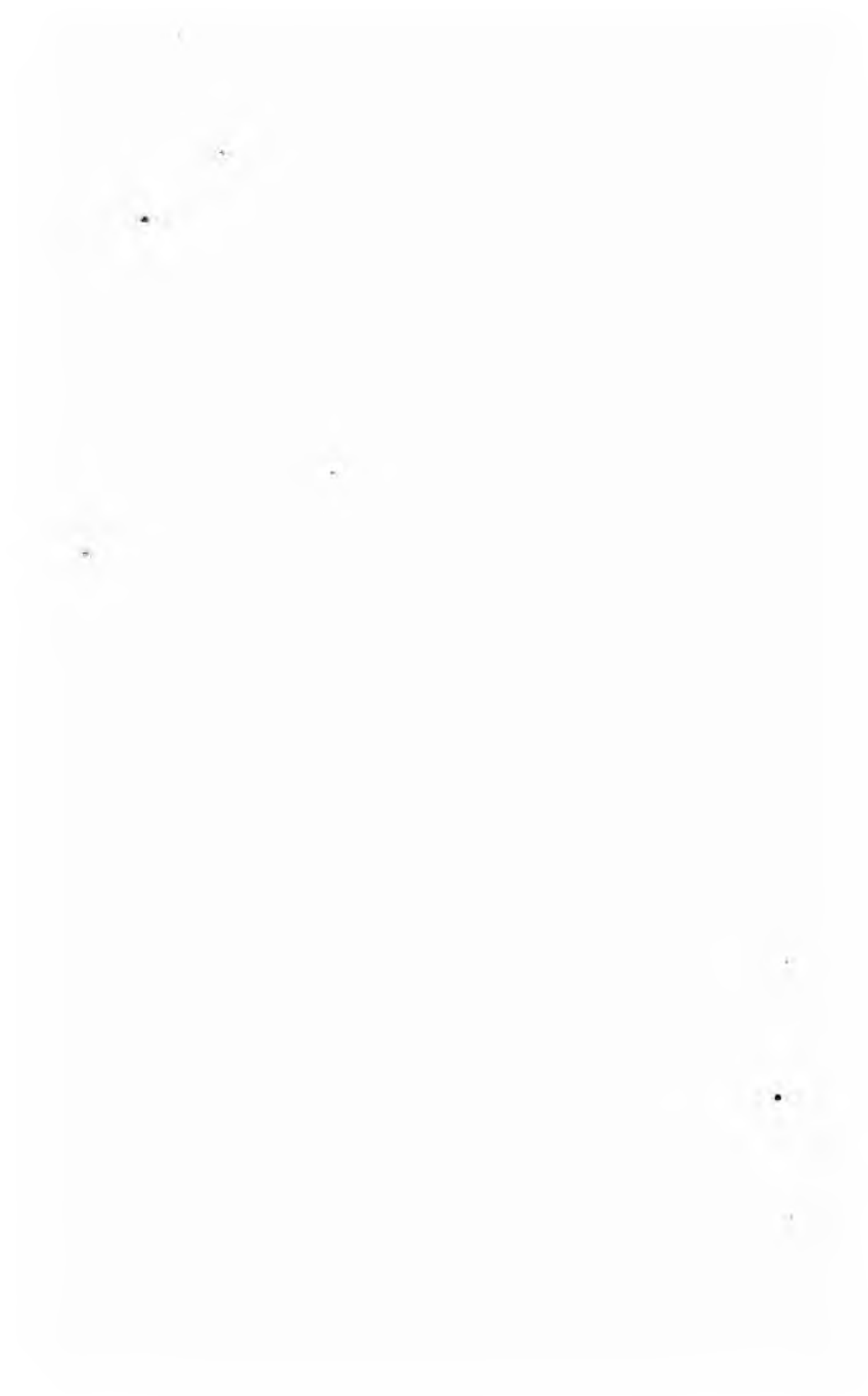
रामाध्यक्षत्वाश्रितैः सद्भिरेव ।

पूर्त्या शुद्ध्या व्याख्यया संस्कृतः स्तात्

पूर्णो ग्रन्थः श्रेयसे सज्जनानाम् ॥ ३ ॥

(तिलकम्)

श्रीस्वात्मशिवार्पणमस्तु ॥

Debnanta Sarkar

ओं नमोऽनन्तचिन्मूर्तये शंकराय ।

अथ

बोधपञ्चदशिका ।

श्रीमदाचार्याभिनवगुप्तपादविरचिता

ओं अनस्तमितभारूप-

स्तेजसां तमसामपि ।

य एकोऽन्तर्यदन्तश्च

तेजांसि च तमांसि च ॥ १ ॥

स एव सर्वभूतानां

स्वभावः परमेश्वरः ।

भावजातं हि तस्यैव

शक्तिरीश्वरतामयी ॥ २ ॥

शक्तिश्च शक्तिमद्रूपा-

द्व्यतिरेकं न वाञ्छति ।

तादात्म्यमनयोर्नित्यं

वह्निदाहिकयोरिव ॥ ३ ॥

स एव भैरवो देवो
 जगद्भरणलक्षणः ।
 स्वात्मादर्शं समग्रं हि
 यच्छक्त्या प्रतिविम्बितम् ॥ ४ ॥
 तस्यैवैषा परा देवी
 स्वरूपामर्शनोत्सुका ।
 पूर्णत्वं सर्वभावेषु
 यस्य नाल्पं न चाधिकम् ॥ ५ ॥
 एष देवोऽनया देव्या
 नित्यं क्रीडारसोत्सुकः ।
 विचित्रान्सृष्टिसंहारा-
 न्विधत्ते युगपद्विभुः ॥ ६ ॥
 अतिदुर्घटकारित्व-
 मस्यानुत्तममेव यत् ।
 एतदेव स्वतन्त्रत्व-
 मैश्वर्यं बोधरूपता ॥ ७ ॥
 परिच्छिन्नप्रकाशत्वं
 जडस्य किल लक्षणम् ।

जडाद्विलक्षणो बोधो
यतो न परिमीयते ॥ ८ ॥

एवमस्य स्वतन्त्रस्य
निजशक्त्युपभेदिनः ।
स्वात्मगाः सृष्टिसंहाराः
स्वरूपत्वेन संस्थिताः ॥ ९ ॥

तेषु वैचित्र्यमत्यन्त-
मूर्ध्वाधस्तिर्यगेव यत् ।
भुवनानि तदंशाश्च
सुखदुःखमतिर्भवः ॥ १० ॥

यदेतस्यापरिज्ञानं
तत्स्वातन्त्र्यं हि वर्णितम् ।
स एव खलु संसारो
जडानां यो विभीषकः ॥ ११ ॥

तत्प्रसादरसादेव
गुर्वागमत एव वा ।
शास्त्राद्वा परमेशस्य
यस्मात्कस्मादुपागतम् ॥ १२ ॥

यत्तत्त्वस्य परिज्ञानं
 स मोक्षः परमेशता ।
 तत्पूर्णत्वं प्रबुद्धानां
 जीवन्मुक्तिश्च सा स्मृता ॥ १३ ॥
 एतौ बन्धविमोक्षौ च
 परमेशस्वरूपतः ।
 न भिद्येते न भेदो हि
 तत्त्वतः परमेश्वरे ॥ १४ ॥
 इत्थमिच्छाकलाज्ञान-
 शक्तिशूलाम्बुजाश्रितः ।
 भैरवः सर्वभावानां
 स्वभावः परिशील्यते ॥ १५ ॥
 सुकुमारमतीञ्जिष्या-
 न्प्रबोधयितुमञ्जसा ।
 इमेऽभिनवगुप्तेन
 श्लोकाः पञ्चदशोदिताः ॥ १६ ॥

समाप्ता चेयं बोधपञ्चदशिका ।

कृतिर्महामाहेश्वराचार्यवर्य-श्रीमद्भिनवगुप्तपादानाम् ।

प्रकाशिता च काश्मीरमहाराजाश्रितपण्डित-मुकुन्दराम-शास्त्रिणेयम् ।

सुवर्ग—“ तत्त्वविवेचक ” प्रेस.

Debenendra Sharma

ओं नमोऽनुत्तरप्रकाशशंकराय ।

अथ

अनुत्तरप्रकाशपञ्चाशिका ।

श्रीआद्यनाथविरचिता ।

अकृत्रिमाहमामर्शप्रकाशैकघनः शिवः ।
शक्त्या विमर्शवपुषा स्वात्मनोऽनन्यरूपया ॥ १ ॥
शिवादिक्षितिपर्यन्तं विश्वं वपुरुदञ्चयन् ।
पञ्चकृत्यमहानाट्यरसिकः क्रीडति प्रभुः ॥ २ ॥
पृथगर्थमर्थवत्ता विश्वविश्वशरीरयोः ।
न विश्वविश्ववपुषोर्भिन्नता कापि तात्त्विकी ॥ ३ ॥
भेदे सत्तास्फुरत्ताभ्यां भिन्नं किं तु जगद्भवेत् ।
सत्तास्फुरत्तासंबन्धात्सत्ता भानं च तन्न चेत् ॥ ४ ॥
असतः किं सतस्ताभ्यां संबन्धः सोऽयमिष्यते ।
स्वरूपलाभसुलभः संबन्धो न ह्यवस्तुनः ॥ ५ ॥
न लब्धरूपसंबन्धे ताभ्यां किञ्चिदपेक्ष्यते ।

अपेक्षायामवस्थानं न स्यादेतस्य किञ्चन ॥ ६ ॥
 स्वभावतः स्फुरत्ता च सत्ता च न विनाशिनी ।
 विनाशानभ्युपगमे जडतापि निवर्तते ॥ ७ ॥
 ततो गत्यन्तराभावाच्चिदेव परिशिष्यते ।
 सतश्चिदैक्यं प्रकृतं कदाचिन्न निवर्तते ॥ ८ ॥
 प्रकाशोऽनन्यतो भावः स्वातन्त्र्योल्लासकेवलः ।
 परिच्छिन्नात्मिका शक्तिः शम्भोर्विश्वातिशायिनः
 ॥ ९ ॥

यत्प्रकाशात्मकं सर्वं तमःकेवलतां गतम् ।
 यच्च किञ्चिज्जगदेतत्प्रकाशादतिरिच्यते ॥ १० ॥
 विमृश्यसरणीं प्राप्तमित्येषा तार्विकी मतिः ।
 अवभासैकतानानां मतिरेकात्र साक्षिणी ॥ ११ ॥
 किं प्रमाणैर्वराकैस्तैश्चिदनुप्राणितात्मभिः ।
 नहि वैकर्तनं ज्योतिर्दीपालोकमपेक्षते ॥ १२ ॥
 शक्तिपातपवित्रेऽस्मिन्धीतत्त्वे च परीक्ष्यताम् ।
 आदर्शविमलाभोगे न तु सर्वं प्रकाशते ॥ १३ ॥

इत्थं चिदात्मकं सर्वं षट्त्रिंशद्भेदतत्त्वतः ।
 आदौ शुद्धात्मकं तत्त्वं पञ्चधा तमसः^(११) परम्
 ॥ १४ ॥

शिवः शक्तिश्च सादाख्यमीशो विद्येति भिद्यते ।
 अक्षादिशान्तवर्णात्मा निरमायि शिवेन तु
 ॥ १५ ॥

कलाविद्यारागकालनियतिर्वन्ध उच्यते ।

प्र. मायापूर्वो वृकारादिक्षकारान्ताक्षरात्मकः ॥ १६ ॥
 पुमाञ्शक्तिर्मनो बुद्धिरहंकारादिपञ्चकम् ।
 श्रोत्रादिपञ्चकं तादि टादि वागादिपञ्चकम्
 ॥ १७ ॥

तन्मात्रपञ्चकं चादि कादि व्योमादिपञ्चकम् ।
 सिसृक्षोः प्रथमस्पन्दः शिवतत्त्वं विभोः स्मृतम्
 ॥ १८ ॥

इच्छैव सापरिम्लाना शक्तितत्त्वमुदञ्चयन् ।
 स्वेच्छया सूचितं विश्वमाच्छाद्याहन्तया स्थि-
 तम् ॥ १९ ॥

१ इत्थमित्यादि पद्यपञ्चकं ग्रन्थान्तरेर्विसंवाद्यर्थकमादर्शान्तरानुप-
 लब्ध्या यथावदुपन्यस्तम् ।

स एव तत्त्वं सादाख्यं सर्वानुग्रहणोद्यतम् ।
 स एवेश्वरतत्त्वं स्यात्पश्यन्विश्वमिदन्तया ॥२०॥
 इदन्ताहन्तयोरैक्यमिति विद्या निगद्यते ।
 स्वाङ्गकल्पेषु भावेषु मायातत्त्वं विभेदधीः ॥२१॥
 मायागृहीतसंकोचः शिवः पुंतत्त्वमुच्यते ।
 अयमेव हि संसारी जीवो भोक्तैव दृश्यते ॥२२॥
 ज्ञत्व-कर्तृत्व-पूर्णत्व-नित्यत्वान्यस्य शक्तयः ।
 तत्संकोचात्संकुचितः कलाद्यात्मतया मतः ॥२३॥
 मायात्मकं कला नाम किञ्चित्कर्तृत्वकारणम् ।
 विद्या किञ्चिज्ज्ञताहेतू रागोऽभिष्वङ्गकारणम् २४
 कालः परिच्छेदकरो नियतिश्चेदमेव मे ।
 कर्तव्यं नान्यदित्येषा व्यवस्था यत्रणाकृतिः २५
 प्रकृतिर्गुणसाम्यं स्यादहंकारादिजन्मभूः ।
 अहं ममेदमित्येतद्वुद्धिहेतुरहंकृतिः ॥ २६ ॥
 बुद्धिरध्यवसायस्य कारणं निश्चयात्मनः ।
 संकल्पस्य विकल्पस्य बीजं मन उदीर्यते ॥ २७ ॥
 वचनादेश्च शब्दादेर्वागादि-श्रवणादिकम् ।

कारणं श्रवणादीनां ग्राह्यं तन्मात्रपञ्चकम् ॥२८॥

आकाशाद्यवकाशादिकारणं भूतपञ्चकम् ।

परापराशक्तिमये शुद्धे विद्यादिपञ्चकम् ॥ २९ ॥

तदन्यदपराशक्तिरित्येतत्तत्त्वमीरितम् ।

इयं देवी परा शक्तिः शुद्धाशुद्धाध्वगर्भिणी ॥३०॥

पृथिव्यादीनि तत्त्वानि यदा लीनानि कारणे ।

तदा कारणमात्राणि बहिरुद्गमते विभुः ॥ ३१ ॥

अनुत्तरेच्छे उन्मेष आनन्देशनमूनता ।

क्रियेच्छाज्ञानशक्तीनां सत्ता षट् ॥ ३२ ॥

इच्छेशनान्तरारूढा स्फुटास्फुटजगन्मयी ।

चत्वारः परतो वर्णाः पण्डात्मानः प्रचोदिताः

॥ ३३ ॥

अनुत्तरानन्दरूढा स्फुटास्फुटजगन्मयाः ।

चत्वारः परतो वर्णाः पण्डात्मानः प्रचोदिताः

॥ ३४ ॥

अनुत्तरानन्दशक्तिस्त्रिकोणाद्वृत्तियोगतः ।

१ अनुत्तरेत्यादित्रिपद्येवार्थासंगत्या पाठाशुद्धिः प्रतिभाति ।

तथैवोन्मेषयोगेन क्रियाशक्तेः स्फुटं वपुः ॥ ३५ ॥

उक्तं त्रिशक्तिसंघट्टात्रिशूलं द्वैतघस्मरम् ।

परस्परविरोधे तु कार्येषु प्रविरोहति ॥ ३६ ॥

न कथंचिदुपादेयमासां रूपमिदं भवेत् ।

विन्दुर्वेद्यस्य संस्कारो विमर्शः सर्ग इत्यसौ ॥ ३७ ॥

कलापोडशकाकारा शक्तिर्विजयते परा ।

तिथयः प्रतिपत्पूर्वाः पञ्चदशेति मायया ॥ ३८ ॥

सूर्याचन्द्रमसौ स्वान्तश्चरन्तौ स्थितिहेतवे ।

यथा विमर्शवपुषः सर्गस्याद्याः कलाः स्मृताः

॥ ३९ ॥

द्विधेयं मातृका देवी बीजयोन्यात्मना स्थिता ।

नित्यप्रवृत्तशृङ्गाटवपुर्विश्वस्य जन्मभूः ॥ ४० ॥

हृदयं बीजमेतस्यां सारं यत्तत्परं महः ।

वटबीजे यथा वृक्षस्तथात्र निहितं जगत् ॥ ४१ ॥

विचार्यमाणे नैवेदं कारणादतिरिच्यते ।

मृदादेः कलशादीनां तत्त्वं नान्यन्निरूपणे ॥ ४२ ॥

इत्याहुस्तत्त्ववादिन्यः श्रुतीनामन्तिमा गिरः ।

इदं सर्वं सदेवासीदग्रे इति विनिश्चयात् ॥४३॥
 सत्तावाचिनि बीजेऽस्मिन्भाति माया त्विदं जगत्
 विलुप्तप्रत्ययाकारमेतत्स परिशिष्यते ॥ ४४ ॥
 ततो ज्ञानक्रियासारविद्येश्वरसदाशिवाः ।
 शक्तित्रिशूले लीयन्ते चतुर्दशकलात्मनि ॥४५॥
 ऊर्ध्वाधः सृष्टिवपुषि सर्वं लीनमतः [परम्] ।
 इत्थं परस्यां संवित्तौ सर्वं संकुचितं क्रमात् ॥४६॥
 अथ वा मनसातीते यत्र कापि निरञ्जने ।
 षड्विंशत्तत्त्वलहरीकलहातीतगोचरे ॥ ४७ ॥
 विश्वात्मनि महामन्त्रे स्वभावे सा विलीयते ।
 कुतश्चिन्मथिते धाम्नि दीप्ते केनापि हेतुना ॥४८॥
 सर्वं हविरिदं जुह्वन्न दारिद्र्येण पीड्यते ।
 पञ्चपञ्चात्मकं विश्वं पञ्चस्पन्दविजृम्भितम् ॥४९॥
 संकोचयत्परामर्शात्सामान्यस्पन्दकेवलम् ।
 अहमि प्रलयं कुर्वन्निदमः प्रतियोगिनः ॥५०॥
 पराक्रमपरो भुङ्क्ते स्वभावमशिवापहम् ॥ ५१ ॥

इति षडधिकत्रिंशद्भेदप्रसक्तजगत्तनुः
 प्रसरति महाशक्त्युल्लेखविचित्रमहापटी ।
 जयति बहुशः स्पन्दाकारा परा चिदनुत्तरा
 विमृशत जनाः किं नो भूयः स्वभावविजृ-
 म्भितम् ॥

इति श्रीमदाद्यनाथविरचिता अनुत्तरप्रकाशपञ्चाशिका समाप्ता ॥

सेयं काश्मीरभूपालसंश्रितेन प्रकाशिता ।
 सता मुकुन्दरामेण सन्मुदेऽस्तु शिवेऽर्पिता ॥
